folk/ed. Derg, 2022; 28(3)-111. Sayı/Issue -Yaz /Summer
DOI: 10.22559/folklor.2237

Araştırma makalesi/Research article

"Öğrenilmiş Çaresizlik" Bağlamında Aslı Tohumcu'nun Öykülerinde Babalar ve Kızları

Fathers and Daughters in Aslı Tohumcu's Stories in the Context of "Learned Helplessness"

Serap Aslan Cobutoğlu*

Öz

Son yüzyılda farklı bakış açıları geliştirilerek irdelenen ve üzerinde en çok tartışılan konulardan biri hâline gelen kadın konusu, kadının kimlik arayışı, ataerkil toplumdaki ezilmişliği, kadınlara, kız çocuklarına yönelik hak ihlalleri, aile içi iletişim sorunları, şiddet gibi konular üzerinden muhtevasını genişleterek Türk edebiyatında özellikle 1980 sonrası yazınında, Adalet Ağaoğlu, Tomris Uyar, Leyla Erbil, Sevgi Soysal, Latife Tekin, Mine Söğüt gibi yazarların kaleminde bireysel ve toplumsal bir sorun olarak ifadesini bulmuştur. Bu süreçte bazı yazarların eserlerinde kadın sorunlarının kökenlerine ve psikolojik ve fiziksel olmak üzere sonuçlarına değindikleri de görülmektedir. Bu tür eserlerde "öğrenilmiş çaresizlik" durumu ile değiştirilemeyeceği düşünülen olumsuz tutum ve davranışları kanıksa-

Geliş tarihi (Received): 25-03-2022–Kabul tarihi (Accepted): 8-07-2022

* Dr. Öğr. Ü., Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Çankırı Karatekin University Faculty of Literary Department of Turkish Language and Literature) serapaslan@karatekin.edu.tr. ORCID: 0000-0002-0394-5005

mış bireylerle karşılaşılmaktadır. Kadınları, kız çocuklarını büyük bir umutsuzluğa sevk eden öğrenilmiş çaresizliğin temelinde ise aile içinde öğretilmiş davranış kalıplarının, özellikle de baba figürünün etkin rolü olduğu vurgulanmıştır. Günümüzde özellikle kız çocukları, kadınlar üzerindeki sonuçları son derece travmatik olan öğrenilmiş çaresizlik durumunun yahut davranışının edebiyattaki izdüşümleri konuyu farklı açılardan irdelememize imkân sağlamaktadır. Nitekim kavram, Türk edebiyatında sıklıkla işlenen aile, eğitim, sosyal yaşam, kimlik, toplumsal cinsiyet, kadınlık durumları, şiddet, ebeveyn tutumu gibi konularla da doğrudan ilişkili görünmektedir. Bu nedenle edebî metinlerden hareketle öğrenilmiş çaresizlik konusu üzerine yapılacak çalışmaların bahsi geçen konulara da farklı boyutlarda katkı sunması muhtemeldir. Bu bağlamda bu makalede, Aslı Tohumcu'nun öykülerinden hareketle öğrenilmiş çaresizliğin nedenlerini araştırmakta, bu nedenler içerisinde önemli bir yer tutan baba-kız ilişkisine odaklanmaktayım. Buna göre edebiyat ve psikolojinin kesişiminden doğan çalışmalara katkı sağlamayı amaçladığım çalışmada; Tohumcu'nun öykülerindeki baba-kız ilişkisini psikoloji ve psikososyal alana ait olan öğrenilmiş çaresizlik kuramının temel kavramları etrafında incelemeye çalıştım.

Anahtar sözcükler: *Aslı Tohumcu, öykü, baba-kız ilişkisi, öğrenilmiş çaresizlik*

Abstract

The subject of women, which is one of the most discussed and examined issues by developing different perspectives in the last century, has expanded its content on topics such as women's identity, oppression and violence in patriarchal society. In Turkish literature, especially after 1980, it found its expression as an individual and social problem in the pen of writers such as Adalet Ağaoğlu, Tomris Uyar, Leyla Erbil, Sevgi Soysal, Latife Tekin, Mine Söğüt. In such works, individuals who are accustomed to negative attitudes and behaviors that cannot be changed by "learned helplessness" are encountered. It is emphasized that the family, especially the father figure, is effective on the basis of the learned helplessness that leads women and girls to great despair. Today, the projections of learned helplessness behavior, which has extremely traumatic consequences especially on girls and women, in the literature allow us to examine the subject from different perspectives. In this context, this study investigates the causes of learned helplessness based on the stories of Aslı Tohumcu and focuses on the father-daughter relationship, which has an important place among these reasons. In this direction, I aim to contribute to the studies arising from the intersection of literature and psychology; I examined the father-daughter relationship in Tohumcu's stories around the basic concepts of psychology and learned helplessness theory in psychosocial field.

Keywords: *Aslı Tohumcu, story, father and daughter relationship, learned helplessness*

Extended summary

Background:

The concept of "learned helplessness" is defined as learning that no matter what is done, the bad situation cannot be changed by one's own behaviors. The concept has also been evaluated as a person's failure to perform the necessary behaviors in situations where s/he can control negative events, after going through a life in which s/he cannot control negative events with his/her behaviors. While the causes of learned helplessness are quite extensive, its consequences are also quite abrasive for people. This situation can result in many negativities, from low motivation to cognitive and emotional disorders. The environment that creates or reinforces learned helplessness is mostly the family environment, which includes past lives and experiences. For this reason, the attitude of the mother and father occupies a very important place in learned helplessness. In particular, the negative attitude of the father towards his wife and children, which includes various aspects of violence, creates a state of helplessness, especially on girls, that they cannot erase throughout their lives. The feeling of failure that things cannot be controlled in the face of pre-acceptances and negative events previously acquired from the family environment continues in one's later life. Studies show that girls and women are more exposed to learned helplessness. For this reason, the learned helplessness that girls and women are exposed to directly affects their whole life, from their work life to their communication skills in the social network.

Research purpose and methodology:

There are many studies on learned helplessness in fields such as education, religion, security sciences, sociology and psychology. The projections of learned helplessness, the results of which are extremely traumatic today, in literature also allow us to examine the subject from different perspectives. As a matter of fact, the concept seems to be directly related to issues such as family, education, social life, identity, gender, femininity, violence, parental attitudes, which are frequently covered in Turkish literature. For this reason, it is possible that studies on learned helplessness based on literary texts will contribute to the aforementioned issues in different dimensions. At this point, Aslı Tohumcu makes a difference in that she consciously goes to the root of events and behavior patterns, and looks for the source of her behaviors that lead women to despair, in their relationships in the family environment. In this context, we aimed to analyze the father-daughter relationship in the stories of Aslı Tohumcu, who draws attention with her stories and novels containing topics such as social decay, women's problems, and learned helplessness, through the concept of "learned helplessness". The study was based on the author's works named *Abis* (2003), *Şeytan Geçti* (2010) and *Sevil de Sevme* (2017) excluding children's stories. Accordingly, in this study, we examined the reasons that push the female characters in the author's stories to despair, and the attitudes of fathers towards their daughters in the context of the factors affecting learned helplessness in family life.

Findings:

Learned helplessness, which is also defined as the "uncontrollable" disease, has found a wide place in many of Aslı Tohumcu's stories with its causes and consequences. Many of the female characters in the author's stories are passive people who think that they cannot influence the outcome of events with their behaviors, are in despair that they will not control their environment, do not want to act in any way, and have lost their courage. All of these show that they experience learned helplessness deeply. Underneath this lies a situation hidden in their past experiences and lives, the attitude of their parents, especially their fathers, towards them.

In many stories, one of the most important factors that women experience learned helplessness is the violence they have experienced in the family. They could not protect themselves in their childhood, did not change the events they experienced with their behaviors, and continued their attitudes such as not being able to stay away from violence, not being able to say stop to violence, and staying silent in the face of violence. For this reason, they have displayed the attitudes and behaviors they have developed in coping with events since childhood, especially in their marriage and work environments, in their later lives. This situation, which has now become a lifestyle and taken for granted, has resulted in signs of helplessness. The consequences of learned helplessness on the story characters in Aslı Tohumcu's stories are quite abrasive.

When we look at the stories individually, the "individual helplessness" situation, which draws attention, has been made visible as "universal helplessness" through a generalization that will include all women. Considering the publication years of his story books, it is possible to say that the author, who seems to be in search of an alternative, directs our attention to other alternatives such as putting learned strength against learned helplessness, solidarity, socializing, and eliminating our deprivations. It is obvious that he does not want a world without love and does not recommend resisting by dying as many women in his stories attempt. In this respect, the author carried the desire for a world that we love, feel loved, and find ways to live together, in order to save all women from "universal despair" and to make it possible for all women to hold on to their story texts.

Giriş

Edebiyat dünyasında daha çok feminist hareketle güç kazanan ve muhtevasını genişleten kadın konusu, son yüzyılda farklı bakış açıları geliştirilerek irdelenen, üzerinde en çok tartışılan ve pek çok tabunun yıkıldığı konulardan biri hâline gelmiştir. Bu noktada toplum tarafından anlaşılmayan kadınlar, aile içi iletişim sorunları, çocukluk ve ergenlik döneminin zorlukları, kadınlara, kız çocuklarına yönelik şiddet gibi konular Türk edebiyatında da geniş bir yer tutmuş; kadının iç dünyası, kimlik arayışı, ataerkil toplumdaki ezilmişliği, özellikle 1980 sonrası yazınında, Adalet Ağaoğlu, Tomris Uyar, Leyla Erbil, Sevgi Soysal, Latife Tekin, Mine Söğüt gibi yazarların kaleminde bireysel ve toplumsal bir sorun olarak ifadesini

e-ISSN 2791 https://www.folkloredebiyat.org

bulmuştur. Bu süreçte bazı yazarların eserlerinde kadın sorunlarının kökenlerine ve psikolojik ve fiziksel olmak üzere sonuçlarına değindikleri de görülmektedir. Bu tür eserlerde "öğrenilmiş çaresizlik" durumu ile değiştirilemeyeceği düşünülen olumsuz tutum ve davranışları kanıksamış, normalleştirmiş, teslim olmuş bireylerle karşılaşılmaktadır. Kadınları, kız çocuklarını büyük bir umutsuzluğa sevk eden öğrenilmiş çaresizliğin temelinde ise aile içindeki öğretilmiş davranış kalıplarının, özellikle de baba figürünün etkin rolü olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda bu çalışma, Aslı Tohumcu'nun öykülerinden hareketle öğrenilmiş çaresizliğin nedenlerini araştırmakta, bu nedenler içerisinde önemli bir yer tutan baba-kız ilişkisine odaklanmaktadır. Kuşkusuz edebiyat eserlerine yönelik yapılan bu tür çalışmalarda bir davranış bilimi olarak da tanımlanan psikolojinin verilerinden yararlanılması kaçınılmazdır. Zira evvelden beri, davranışları ve davranışlara yön veren içsel süreçleri anlatan edebiyat ile insan duygularını, davranışlarını ve zihinsel süreçlerini bilimsel bir çerçeve içerisinde açıklamaya çalışan psikoloji bilimi etkileşim hâlindedir. Eserlerinde yarattıkları karakterlerin yaşadıkları sorunların, sıkıntıların kaynağını, çoğunlukla onların çocukluk ve gençlik deneyimleri ile ilişkilendiren birçok yazar, kurgu ürünü olan karakterleri vasıtasıyla insana ve insan psikolojisine dair çok şey söylemektedirler. Bu noktada edebiyat araştırmacıları da kavram, olgu ve kuramlar bakımından psikolojinin verileri ile edebî eserlere yaklaşarak psikolojik edebiyat eleştirisine katkı sunmaya çalışmaktadırlar. Bu çerçevede Tohumcu'nun, insanı anlamaya yönelik bir çabası olarak da değerlendirebileceğimiz öykülerinden hareketle öykü karakterlerinin öğrenilmiş çaresizlik bağlamında duygu, düşünce ve davranışlarını irdelediğim bu çalışmada, konuyu hem psikolojik hem psikososyal bir düzlemde ele almaya çalışarak edebiyat ve psikoloji arakesitinden doğan çalışmalara katkı sunmayı ve toplumsal dışlanma, şiddet, toplumsal cinsiyet, kimlik bunalımı gibi birçok sorunun temelinde öğrenilmiş çaresizlikle ilişkili durumların varlığını öykü örneklemi üzerinden göstermeyi amaçladım.

Çaresizlik, organizma tarafından olaylar kontrol edilemediğinde ortaya çıkan psikolojik bir durum olarak kendini göstermektedir (Seligman, 1975: 9). Çaresizliği bir bakıma kişinin yaptığı hiçbir şeyin öneminin olmadığı inancından sonra pes etme tepkisi, vazgeçme yanıtı olarak da tanımlamak mümkündür (Tayfur, 2011: 8). İlk kez 1960'larda köpek deneylerinde gözlemlenen çaresizlik durumunun ardından 1967'de Seligman ve arkadaşları tarafından insanlar üzerindeki etkisi kanıtlanan "öğrenilmiş çaresizlik"[1] kavramı ise ne yapılırsa yapılsın içinde bulunulan kötü durumun kişinin kendi davranışlarıyla değiştirilemeyeceğinin öğrenilmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Savaşır, 1987; Ural, 2009: 82). Bir anlamda kişinin davranışlarıyla olumsuz olayları kontrol edemediği bir yaşantıdan geçtikten sonra, olumsuz olayları kontrol edebileceği durumlarda da gerekli davranışları yapmakta başarısız kalması olarak değerlendirilmiştir (Hovardaoğlu, 1986: 3-4). Bu noktada olumsuz durumlardan kaçınmak veya bu durumların üstesinden gelmek gayretiyle çevreyi etkileyecek bir yol bulamayan birey denemelerden vazgeçer. Böylece, ümitsiz, aciz, yetersiz ve kudretsiz bir tutum içinde başka insanlarla kurduğu ilişkiyi devam ettirmeye çalışır (akt. Ural, 2009: 82).

Bireyleri öğrenilmiş çaresizliğe iten birçok etken bulunmaktadır. Bunlar bireyden topluma, çevreden örgütsel iş ağlarına kadar geniş bir yelpazade ele alınır. Buna göre karakteristik özellikler, kişinin benlik algısı (bireysel); toplumun gelenek ve görenekleri, toplumsal baskı,

toplumsal roller ve cinsiyetçi ayrımcılık (toplumsal); destek görememek, insanların anlayışsızlığı (çevresel); çalışma hayatında üstler yüzünden yaşanan güçlükler, işverenin olumsuz tutumu (örgütsel) gibi nedenler öğrenilmiş çaresizliğin belli başlı nedenleri olarak dikkat çeker.

Öğrenilmiş çaresizliğin sonuçları ise kişiler için hayli yıpratıcıdır. Bu durum kişilerde motivasyon düşüklüğünden bilişsel ve duygusal bozukluğa kadar birçok olumsuzlukla sonuçlanabilmektedir (Seligman, 1975: 49-50; Pervin, 1993: 35; Kümbül, 2002: 39). Bireylerde çökkünlük duygusu, mutsuzluk, huzursuzluk, ağlamaklı hâl, yorgun ve kendini değersiz hissetmek, kendini küçük görmek, kendini beğenmemek, suçlu ya da günahkâr hissetmek, sıkça ölümü düşünmek, konsantrasyon yeteneğinde azalma, kararsızlık hâli (Kara, 2009: 34) gibi duygu durumlarının yanında ağır depresyon ve intihar gibi sonuçlar da doğurabilmektedir.

Öğrenilmiş çaresizlik davranışının neden olduğu bozukluklar, kişinin hayatı süresince kişisel ve sosyal sorunlarla karşılaşmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle son yıllarda öğrenilmiş çaresizlik davranışı, bireylerin toplumsal ve sosyal olaylar karşısındaki davranışlarını etkileyen bir durum olarak anılmaktadır (Aktan ve Yay, 2016: 66). Bununla birlikte kişinin öğrenilmiş çaresizlik yaşantısı, hayatının birçok dönemindeki davranışlarının sebebini açıklamaya yönelik değişkenlerden birini teşkil eder (Cananoğlu 2011'den akt. Deniz ve Çömlekçi, 2020: 60). Öğrenilmiş çaresizliğin oluşmasını sağlayan yahut öğrenilmiş çaresizliği pekiştiren ortam ise çoğunlukla geçmiş deneyimleri, yaşantıları içinde barındıran aile ortamıdır. Bireyler henüz çocukluk ve gençlik çağlarında ebeveynlerinin birbirlerine yahut kendilerine karşı olan tutumlarını içselleştirmekte, değer yargılarını bu tutumlara göre şekillendirmekte ve hayatlarının geri kalanını aile ortamında edindikleri öğrenilmiş genel kabuller üzerine inşa etmektedirler. Bu nedenle öğrenilmiş çaresizlikte anne, baba tutumu oldukça önemli bir yer işgal eder. Özellikle babanın, eşine ve çocuklarına yönelik içinde şiddetin türlü cephelerini de barındıran olumsuz tutumu, bilhassa kız çocuklarının üzerinde hayatları boyunca silemeyecekleri bir çaresizlik durumu yaratmaktadır. Babanın anne üzerindeki baskılayıcı tutumu ve annenin, yaşadığı travmatik hadiseleri öğrenilmiş çaresizlik durumu içinde kabul ediş şekli anneyi modelleyen kız çocukları üzerinde etkili olabileceği gibi, babanın kız çocukları üzerindeki olumsuz tesiri neticesindeki belirtiler de kimi bireylerde öğrenilmiş çaresizlik durumu olarak ortaya çıkmakta ve onların daha sonraki hayatlarında eşleriyle ya da diğer ilişkilerindeki tutumlarını tayin etmektedir. Daha önce aile ortamından edinilmiş ön kabuller ve olumsuz olaylar karşısında olayların kontrol edilemediği yolundaki başarısızlık hissi sonraki yaşamında ne yaparsa yapsın hiçbir şeyi değiştiremeyeceği, bu nedenle hiçbir zaman başarıya ulaşamayacağı hissine evrilmekte ve cesaret kaybına neden olmaktadır. Bu durumun sadece aile hayatı ile sınırlı kalmayacağı ise aşikârdır.

Öğrenilmiş çaresizlik ile ilgili eğitim, din, güvenlik bilimleri, sosyoloji, psikoloji gibi alanlarda birçok çalışma bulunmakla birlikte kavrama, toplumsal cinsiyet ve şiddet odaklı çalışmalarda da rastlanılmaktadır. Çaresizliği öğrenme, içselleştirme, kabullenme gibi bir çağrışım alanı yaratan ve günümüzde özellikle kız çocukları, kadınlar üzerindeki sonuçları son derece travmatik olan öğrenilmiş çaresizlik durumunun yahut davranışının edebiyattaki izdüşümleri de konuyu farklı açılardan irdelememize imkân sağlamaktadır. Nitekim kavram, Türk edebiyatında sıklıkla işlenen aile, eğitim, sosyal yaşam, kimlik, toplumsal cinsiyet,

e-ISSN 2791 https://www.folkloredebiyat.org

kadınlık durumları, şiddet, ebeveyn tutumu gibi temalarla da doğrudan ilişkili görünmektedir. Bu nedenle edebî metinlerden hareketle öğrenilmiş çaresizlik kavramı üzerine yapılacak çalışmaların bahsi geçen konulara da farklı boyutlarda katkı sunması muhtemeldir. Bu noktada Aslı Tohumcu, diğer birçok yazarın aksine öykülerinde toplumsal cinsiyete dayalı rol belirlemelerinden ziyade bilinçli bir tavırla olayların ve davranış kalıplarının kökenine inerek kadınları çaresizliğe sevk eden davranışlarının kaynağını aile ortamındaki ilişkilerinde aramasıyla fark yaratmaktadır. Bu çerçevede çalışmada toplumsal çürüme, kadın sorunları, şiddet konusunda ailevi dinamikler, öğrenilmiş çaresizlik gibi konuları ihtiva eden eserleriyle dikkat çeken Aslı Tohumcu'nun öykülerinde baba-kız ilişkisi "öğrenilmiş çaresizlik" durumu bağlamında incelenmiştir. Aslı Tohumcu'nun öykülerindeki kadın karakterlerin birçoğu davranışlarıyla olayların sonucuna etki edemeyeceklerini düşünen, çevrelerini kontrol edemeyeceklerine dair bir umutsuzluk içerisinde olan, herhangi bir davranışta bulunmak istemeyen, cesaretini kaybetmiş edilgen kimselerdir. Tüm bunlar onların öğrenilmiş çaresizlik durumunu derinden yaşadıklarını göstermektedir. Bunun altında ise geçmiş yaşantılarında ebeveynlerinin özellikle de babalarının kendilerine karşı olan tutumu yatmaktadır. Bu çerçevede öykü örnekleminde baba-kız ilişkisinin belli olgular üzerinden ele alınmaya çalışıldığı bu çalışmada, yazarın çocuk öyküleri hariç *Abis* (2003), *Şeytan Geçti* (2010) ve *Sevil de Sevme* (2017) adlı eserleri esas alınmıştır. Yapılan incelemede özellikle yazarın *Şeytan Geçti* adlı kitabında baba-kız ilişkisine öğrenilmiş çaresizlik bağlamında yoğunlaştığı görülmektedir. Buna göre makalede, yazarın öykülerindeki kadın karakterleri çaresizliğe iten nedenler, aile hayatında öğrenilmiş çaresizliğe etki eden faktörler, çaresizliğin süreğenleşmesi noktasında baba-kız ilişkisinin öğrenilmiş çaresizlikten öğrenilmiş kadere geçişteki rolü ve yazarın öykülerindeki karakterler üzerinde gözlemlenen öğrenilmiş çaresizliğin sonuçları olmak üzere öğrenilmiş çaresizlikkavramı etrafında baba-kız ilişkisinin çerçevesini çizmeye çalıştım.

1. Aslı Tohumcu'nun öykülerinde öğrenilmiş çaresizlik

1.1. Öğrenilmiş çaresizliğin nedenleri

Öğrenilmiş çaresizliğin bireysel, çevresel, örgütsel ve toplumsal olmak üzere çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Aslı Tohumcu'nun öykülerinde kadınları öğrenilmiş çaresizliği yaşamaya sevk eden etkenler arasında ise bireysel, çevresel ve toplumsal nedenler önemli bir yer tutmaktadır. Çoğunlukla karakter özellikleri, duygu ve düşünce dünyası, elinden bir şey gelmemesi, motivasyon kaybı gibi hususlarla ilişkilendirilen bireysel nedenler yazarın kadın karakterleri üzerinde oldukça etkilidir. Kadın karakterlerin büyük bir çoğunluğu kötümserdirler ve bu durum "öğrenilmiş çaresizliğin gelişmesine katkıda bulunmaktadır" (Kümbül, 2002: 137). Kötümserler, Adler'in belirttiği gibi çoğunlukla çocukluk yaşantılarının ve izlenimlerinin sonucu olarak "aşağılık duygusu" edinmiş kişilerdir. Güvensizlik duygusundan rahatsız oldukları için kendilerine destek olacak birilerini ararlar (akt. Kutlu, Balcı ve Yılmaz, 2007: 143). Yazarın, "Şeytan Tırnağı", "Ecel Beşiği", "Fit" adlı öykülerindeki kadın karakterlerin büyük bir çoğunluğu kötümser olmakla birlikte hayatın türlü zorluklarını aşma konusunda cesaretlerini de yitirmiş kimselerdir.

e-ISSN 2791 https://www.folkloredebiyat.org

Aileye, çevreye, topluma olan güven duyguları zedelenmiştir. Bu nedenle beklentileri bir mucizenin gerçekleşmesi, kader ve şans gibi konularda talihlerini başkalarının döndürecek olması yönündedir. Olayları yönetme ya da yönlendirme noktasında kontrolü kaybettiklerine inandıkları için kendilerine yetemeyeceklerini düşünürler.

Bandura, kendine yetme, kendini yeterli bulma anlamlarına gelen, "özyeterlik" kavramını "hayatın zorlukları ile ilgilenirken bireyin kendinde duyduğu güven, kendine verdiği önem, olaylar karşısında yeterli ve etkin olacağını hissetme" olarak tanımlamaktadır (Bandura 1982'den akt. Kümbül, 2002: 145). Özyeterlik kavramında, bireyin geçmiş deneyimlerinin anahtar bir role sahip olduğu ifade edilir (Phillips ve Gully 1997'den akt. Kümbül, 2002: 145). Yeterlilik duygusunun azalması ve sosyal karşılaştırmalara bağlı olarak gelişen kişisel öğrenilmiş çaresizlik ise "benlik saygısı"nı etkilemektedir (Abramson ve ark., 1978). Yazarın öyküleri bu açıdan değerlendirildiğinde çoğunlukla öykülerde ana karakter konumundaki kadınların, çocukluk, gençlik yıllarından itibaren özellikle de ailesel nedenlerden ötürü benlik saygılarının zedelendiği görülmektedir. Öğrenilmiş çaresizliğin çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerinden en önemlisi de çocukların benlik saygılarının düşmesi olarak yorumlanır. İçsel nedenlere dayandırılan bu durumda yaşanılan olumsuz olaylara içsel yükleme yapılır ve olayların kaynağı dışarıda değil içeride aranır. Bu da benlik saygısını olumsuz yönde etkiler (Erdoğdu, 2006: 104).

Bireysel eğilimlerin yanı sıra çevresel nedenler arasında yer alan "yetiştirilme tarzı" (Kara, 2009: 44) da öğrenilmiş çaresizliğe iten faktörler arasındadır. Aile disiplininin, denetiminin, ilgisizliğinin ağır bastığı durumlarda öykülerdeki kadın karakterler güven eksikliği, başarısızlık gibi öğrenilmiş çaresizlik kaynaklı kimi yetersizlikleri yetiştirilme tarzından doğan dış etkenlere bağlamaktadırlar. Bu nedenle "İki Kişinin Bildiği", "Kurt Gözler", "Namevcut", "Ecel Beşiği" gibi birçok öyküde görüldüğü üzere özellikle babalarından ya da babalarının yerine geçen ağabey, dayı, amca gibi kimselerden destek göremeyen kız çocukları, genç kadınlar kişisel çaba göstermekten vazgeçerler. Zira karşı koyamadıkları olay ve durumlar o kadar çoktur ki karşı koyabilecekleri aşamaya geldiklerinde ise çaresizliği çoktan öğrenmişlerdir. Kimi zaman da benzer olay ve durumlar anneleri tarafından deneyimlenmiştir, genç kadınlar ise annenin trajedisini içselleştirerek kültürel aktarım yoluyla çaresizlik durumuna yakalanmıştır. Bu nedenle yetiştirilme tarzı onların öğrenilmiş çaresizliğinde bir neden olmakla birlikte kişisel çaba noktasında sergilemiş oldukları pasiflik dolayısıyla da bir sığınış olmuştur. Bu durum çıkış aradıkları her koşulda onları pasifliğe, eylemsizliğe, öğretilmiş davranış kalıplarının ardına sığınmaya sevk eder.

Öğrenilmiş çaresizliğin nedenleri arasında yer alan ve toplumun gelenek görenekleri, toplumdaki roller ve cinsiyetçi ayrımcılıkla doğrudan ilişkili olan toplumsal nedenlere ise yazarın hemen bütün öykülerinde rastlamak mümkündür. Öykü karakterlerini öğrenilmiş çaresizlik girdabına sokan toplumsal baskı "komşular ne düşünür", "el alem ne der", "okuyup da ne yapacak, hayat kadını mı olacak", "leke hepimize bulaşmıştır" yollu görüşlerde gizlidir. Bu nedenle "Şeytan Geçti"de Elif, köylülerinin; "İki Kişinin Bildiği"nde Melike, komşularının; "Fit"te adı belirtilmeyen kadın, tüm esnafın; "Kurt Gözler"de musalla taşındaki Safiye, Fatma, "avludaki kalabalık"ın; "Belleğin Rüyası"nda adı verilmeyen kadın, kaderini

e-ISSN 2791 https://www.folkloredebiyat.org

tayin eden "eller"in; "Allah Affetmez"de Cemile, üzerindeki "leke"yi çıkarmaya çalışanların gözetimindedir. Buradaki kontrol ve denetim mekanizmasının yönü topluma kaymıştır ve toplumsal yüklemeler ve genel kabuller, aileden ve bireysel kimi özelliklerden kaynaklanan çaresizliği pekiştirmiştir.

1.2. Aile hayatında öğrenilmiş çaresizliğe etki eden faktörler: Babaların kızlarına olan tutumu

Aslı Tohumcu'nun öykülerinde, aile hayatında babaların kızlarına yönelik tutumu öğrenilmiş çaresizliğin oluşmasında en önemli etken olarak belirmektedir. Bu tutumun odağında ise çoğunlukla şiddet içerikli eğilimleri de bünyesinde barındıran otoriter ve ihmalkâr-ilgisiz baba figürü bulunmaktadır. Kişinin eşine, çocuklarına, ana-babasına, kardeşlerine ya da yakın akrabalarına yönelik ve onların fiziksel, psikolojik, sosyal, cinsel ve ekonomik bağımsızlığını ihlal eden, etkileyen hareketler bütünü olarak tanımlanan aile içi şiddet, Goldstein'e göre aile fertleri arasında, birbirlerini kontrol etme dürtüsüne dayanan, hakaretten tehdide, cinsel saldırıdan öldürmeye kadar birçok değişik davranışı kapsamaktadır (akt. Özgentürk vd., 2012: 58). Bu bağlamda yazarın hemen bütün öykülerinde kız çocukları üzerinde tahakküm kurmaya, onları kontrol etmeye çalışan babalar ya da onların yerine geçen kimselerin varlığından söz etmek mümkündür. İlk baskısı 2003'te yapılan ve içinde şiddet içerikli öyküleri barındıran *Abis*'teki "Adaletin bu mu dünya?" adlı öykü, anne ve babası tarafından beş yaşında annaannesine terk edilen Hasibe Varol'un hikâyesine ışık tutar. Hayatı boyunca terk edilmenin acısını duyumsayan Hasibe, her daim üzerinde tahakküm kurulmaya çalışılan bir kadındır. Âşık olmadığı hâlde evlendiği kocası Ferhat tarafından sürekli aşağılanır, her hareketi dolayısıyla suçlanır. Yaşadıkları karşısında sığınacağı liman olan ailesi de eşinden farksız değildir. *Abis*'teki şiddet eğilimlerinin nedenlerinin araştırıldığı *Şeytan Geçti* (2010) adlı kitapta yer alan "Şeytan Tırnağı" adlı öyküde ise annesi ve babasını erken yaşta kaybeden, ağabeyi ve yengesiyle yaşayan manikürcü Elif'in üzerinde başta ağabeyi olmak üzere kontrol sağlamak isteyenler vardır. Evde ağabeyinden şiddet gören Elif, işyerinde müşteriler tarafından aşağılanır, horlanır. Son derece huzursuz, mutsuz olan Elif'in deniz kenarında bir fincan çay içmeye hakkı yoktur. Zira denetim sadece ev ile sınırlı değildir. Aynı yoldan işe gidip gelmeye mahkûm edilen Elif, esnaflık yapan köylülerinin de denetimindedir. Farklı bir güzergâh kullandığı anlaşıldığında ağabeyinden şiddet görür, "dünya başına yıkılır". Zira "annesiz, babasız, kimsesiz" Elif için dünya, kendi yaşamıyla ilgili olay ve durumları kontrol etmeye çalışan, şiddet ve baskı yoluyla kendisini pasifleştiren, yaşama haklarını elinden alan otoriter ağabeyidir: "Edebinle çalışacaksan çalış, yoksa kır kıçını otur evinde, katil etme beni." (2019a: 12). Ağabeyin bu otoriter tutumu toplumun diğer kesimlerine de sirayet eder. Herkes, evde yengesi, yengesinin arkadaşları, sokakta köylüleri, iş yerinde Elif'i ve mesleğini küçümseyen, Elif'e hakaret etme hakkını kendinde gören memnuniyetsiz müşteriler ağız birliği etmişçesine Elif üzerindeki yetkinliklerini güçlendirmek, onu "hizaya sokmak" isterler. Tüm bunlar içten içe Elif'i çaresizliği kabullenmeye götüren süreçlerdir. Elif olumsuz sonuçlarla karşılaşsa da kontrolü ele almayı dener. Sahile inmesi, çay içmesi, nefes aldığını hissetmesi, kuşları beslemesi, özgürce yaşamayı umması, işine farklı bir güzergâhtan gitmesi birkaç kü-

e-ISSN 2791 https://www.folkloredebiyat.org

çük teşebbüsle sonuca müdahale etmek, sonucu kontrol etmek istemesinin neticesidir. Ancak toplum ve aile odaklı baskı her seferinde yeniden devreye girer. Seçim ve davranış özgürlüğü kısıtlanan Elif, sonucu kontrol etmede başarısız olur. Bu girdaptan çıkamaz, çıkmak istediği ilk anda öğrendiği ve içselleştirdiği şiddete başvurur.

Otoriter, ilgisiz babalar yazarın diğer öykülerinin de odağındadır. "Ecel Beşiği" adlı öyküde adı verilmeyen ve küçük yaşta evlendirilen kadın, geçmişinde baba ocağında her türlü ilgiden yoksun büyümüştür. Babasının evinde görmediği sıcaklığı kocasının evinde de bulamayacaktır. Röportaj şeklinde kurgulanmış bir öykü olan "Namevcut"ta ise annesini hiç tanımayan kadının hikâyesi anlatılır. Babası Almanya'da çalıştığı için öyküde onun yerini canları sıkıldıkça kız kardeşlerini döven ağabeyleri almıştır. İsmi verilmeyen genç kadın, tarladaki işi, "evdeki kocayı" beğenmeyeceği gerekçesiyle okula gönderilmez ve çocuk denecek yaşta, on beşinde evlendirilir; "gelinlik diye kefen giydirildiğini" (2019a: 76) çok geçmeden anlar. Babanın varlığının otorite ve ihmalkârlıkla görünür kılındığı, yokluğunun ise türlü yoksunluklarla sonuçlandığı ve her iki durumda da kız çocuklarının ve kadınların çaresizlikle sınandıkları öykülerden biri de "Fit"tir. Beş kadının kesişen hayatlarının anlatıldığı öyküde tek derdi okumak olan, okula gidememekle ölümü eş değer gören Nurgül, babasının ilgisinden mahrumdur. Onun merhamete gelmesini umar. Babası ise artık aileye masraflı olmaya başladığını düşündüğü kızını sofradan bir "boğaz" eksileceği için evlendirmek ister: "Zaten düşük olan omuzları, bu tatsız düşüncelerin ağırlığıyla iyice düşüyor." (2019a: 38). Büyük bir ezilmişlik duygusu içerisinde kendini küçük gören Nurgül, içine düştüğü çaresizlikten çıkamayacağını düşünürken, öyküde gözler bir başka kadın karaktere çevrilir. Bir kafeteryada garsonluk yapan Aynur da vaktiyle babasının şiddeti altında bir çocukluk geçirmiştir. Aynur, şiddeti dolaylı yoldan içselleştirmiştir. Zira onun yaşadığı evde şiddet ve baskı daha çok annesi üzerinden verilir. Hayatı boyunca hiçbir şeye itiraz etmeyen annesi, insanlara ve dünyaya kapalı bir hayatı yaşar. Kocası tarafından evden dışarı çıkması, pencereleri açması, perdeleri yerinden oynatması, komşuya gitmesi yasaklanan kadın tüm sosyal bağları koparılmıştır. Bakıldığında Aynur'un annesi de kendi babası tarafından kaderine terk edilmiştir, onun babası da ihmalkâr ve ilgisiz bir babadır. On altı yaşında kızını evlendirmiş, bir daha da arayıp sormamıştır. Aynur'un annesi öğrenilmiş çaresizliği derinlerde yaşamaktadır. Zira devamlı ve sistematik olarak şiddete maruz kalmaktadır. Onun için şiddetten kaçmak mümkün değildir ve kimsenin kendisine yardım edemeyeceğini düşünür. Bu nedenle şiddetle mücadele etmez, yardım istemez, çıkış yolu aramaz. Eşinden aldığı öldüresiye darbeler sonucunda güçsüz ve çaresiz bir durumda kendine olan güvenini ve yaşam isteğini kaybetmiş olan anne intihar eder. Yapılan araştırmalar çocukların evdeki şiddete doğrudan kendileri maruz kalmasalar da şahit oldukları şiddetten etkilendikleri, bu şiddetin onları içten yaraladığı yönündedir (Vahip 2002'den akt. Özgentürk vd., 2012: 61). Aynur'un baba evinde şahit olduğu her türlü tutum ve davranış, onun, çaresizliği kabullenmesini kolaylaştırmış ve annesinin intiharından kendisini sorumlu tutmasıyla sonuçlanmıştır.

Babaların kızlarına ve eşlerine olan tutumlarında kalıp yargıların ve önemli bir kişilik özelliği olan cinsiyet belirlemelerinin mühim bir yeri vardır. Bahsi geçen öykülerde de görüldüğü üzere yazarın öykülerinde öğrenilmiş çaresizliğin oluşmasında belirleyici bir faktör de

e-ISSN 2791 https://www.folkloredebiyat.org

cinsiyettir.[2] Kadınların gerek biyolojik açıdan cinsiyetleri, gerekse cinsiyet rolleri önemli bir etken olmakla birlikte özellikle cinsiyetlerinin sosyal ifadesi olan cinsiyet rol ve kimliklerinin öğrenilmiş çaresizliğin ilerlemesi ve pekişmesinde daha belirleyici olduğu sonucuna varılmıştır (Kümbül, 2002: 135). İncelediğimiz öykülerin birçoğunda yer yer kız çocuklarının ve kadınların "cılız" oluşları üzerinden bir aktarım yapılsa da asıl vurgu toplumsal cinsiyet temelli kabuller üzerinedir. "İki Kişinin Bildiği" adlı öyküde sevdiği ve sevildiğini düşündüğü erkek arkadaşı ile yaşadığı birliktelik sonucunda başta kendi babası olmak üzere toplum tarafından da damgalanan Melike, herkesin kendisi adına konuştuğu, kendisini kınadığı, tüm mahallelinin, ailesinin bu rezilliğin üstüne nasıl olup da mahalleyi terk etmediklerine şaştıkları bir sırada düşünmenin bile çaresizlik olduğunu hisseder. Tüm bu baskı, utancından sokağa çıkamadığını söyleyen Melike'nin babasının kızını tuzağa düşüren adamla evlenmesine ikna olması ile sonuçlanır: "Kızımın, kendisini tuzağa düşüren T.Ö. ile evlenmesini ve namusumuzun temizlenmesini istiyorum." (2019a: 29). "Kurt Gözler" adlı öyküde yine "cılız" bir kız çocuğu, babası tarafından telle boğulmaya çalışılır. Zira Döne artık çocukluktan çıkmış, genç bir kadın olmuştur. Bu nedenle "oğlanlarla oynamak, dışarı çıkmak" (2019a: 54) suçtur. Onun cezasını kesen ise babasıyla birlikte ağabeyi, amcaları, enişteleridir. Öyküde bir şekilde kurtulduğunu anladığımız Döne, artık "kendine ve dünyaya güvensiz adımlarla" (2019a: 53) hayatta yol alır. "Allah Affetmez" adlı öyküde de benzer bir kurgu söz konusudur, ancak amcasının oğlu tarafından iftiraya uğrayan Cemile, Döne kadar şanslı değildir. Babası kızına kıyamasa da leke hepsinindir ve "lekeyi çıkarmak adamlığın şanındandır" (2019a: 97) gerekçesiyle Cemile amcasının oğlu tarafından sırtından vurulur. "Belleğin Rüyası"nda ismi belirtilmeyen kadın, "gurbette tek başına kız başına hırsızı var uğursuzu var neden inat eder insan bu kadar derdi okumak değil de ondan ar damarı çatlamış" (2019a: 61) şeklindeki düşünceler, hayatına uzanan eller yüzünden geçmişin yükü altında ezilir. "Şeytan Geçti"de ise çevrenin Elif'e bakışı, yengesinin ve ağabeyinin bakışından farksızdır. Elif gibilerini insan yerine koymayan müşteriye göre Elif gibi genç kadınlar üç kuruşa çalışan, gösterişe meraklı, hadsiz kimselerdir: "Nesin sen? Manikürcü. Bu dükkândan mezun olup fabrikaya müdür, memlekete bakan olacak halin yok ya. Milletin kılıyla tüyüyle uğraşıp gideceksin. Benim çocuğum ekmeğini böyle kazansaydı, valla çıkamazdım insan içine, bakamazdım kimsenin yüzüne. Aman, düşman başına." (2019a: 18). Kendinden, yaptığı işten utanç duymasına, benliğinin zedelenmesine neden olan bu sözler yengesinin, ağabeyinin düşünceleriyle de paralellik gösterir. Yengesine göre de Elif "enayi"dir, zira onun gibiler "çalışamayacak kadar iyi olan insanlarla başkalarının işini görmeye mahkumlar"dır. (2019a: 17). Elif ve onun gibilerin hapsedildiği bu mahkûmiyet, bir anlamda öğrenilmiş çaresizlikle kendi hayatlarının kontrolünün kendilerinde olmadığını, ne yaparlarsa yapsınlar, var olan bu kalıp yargıları aşamayacaklarını, kaderlerine boyun eğmeleri gerektiğini onlara öğretmektedir. Benzer bir algının farklı şekilde tezahür ettiği öykülerden biri de *Abis*'te yer alan "Yemezler" adlı öyküdür. Öyküde ismi belirtilmeyen ve evliliğinde yaşadığı sıkıntıları, gördüğü şiddeti özellikle de babasına anlatamayan kadın, kocası tarafından sürekli aşağılanan, hakarete maruz kalan, akla gelmeyecek bahaneler gerekçe gösterilerek dövülen, topluluk içinde küçük düşürülen, annesine küfür edilen, her işi başarısızlıkla sonuçlandırdığına inandırılan bir kimsedir. Kocasının eril

e-ISSN 2791 https://www.folkloredebiyat.org

söyleminin altında ise eril tahakküm vardır. Kadının yaşadıklarını babasına anlatamamasının temelinde kalıp yargılar bulunmaktadır. Öyküde, toplumsal baskı, her olumsuz olayın ardından tekerleme hâlini alan "sağlık olsun" (2019b: 27) sözü üzerinden toplumdaki kalıp yargıların ve çeşitli davranış kalıplarının bir sonucu olarak verilir.

Yazarın hemen bütün öykülerinde öğrenilmiş çaresizlik çoğunlukla kadınlara toplumsallaşma süreciyle birlikte "çocukluk çağından itibaren yaşamın getirdiği her türlü güçlüğe ve soruna karşı koymaksızın, boyun eğmesi gerektiğini öğretmekte" (Mavili, 2014: 41; Gökkaya, 2015: 63), "neleri yapması neleri yapmaması gerektiğini güçlü bir şekilde" vermektedir. Toplumsal yaşam alanında o kalıp yargı ve kuralların dışına çıkamayıp, yeni/farklı bir eylemde/denemede bulunmayı aklından bile geçirmeyen kadın, bir anlamda kaybetmeyi öğrenir (Gökkaya, 2015: 53). Birçok öyküde kaybetmeyi öğrenen kadınlar "Neden başıma bunlar geldi?" (Kümbül, 2002: 74) sorusundan hareketle yaşadıkları olayların sebep ve sonuçlarını araştırırlar. Öğrenilmiş çaresizlik modelinde bu sorunun cevabını öğrenilmiş çaresizlik kuramına önemli katkılar getiren "yükleme teorisi"ne göre açıklamak mümkündür. Zira öykü karakterlerinin çoğunun başarısızlıklarına, olaylar üzerindeki kontrolsüzlüklerine, davranışlarının sonuçlarına getirdikleri nedensel açıklama çaresizlik yaşantısında ön plana çıkar. Öykü karakterlerinin yaşadıkları olay ve durumların neden ve sonuçlarına yönelik yaptıkları çıkarsamalarda baba ve baba evi ile ilgili yaptıkları olumsuz yüklemelerin dikkat çekici boyutta olduğu görülür. Bu yüklemeler bireysel ya da çevresel olabileceği gibi genel/özel; sabit/değişken de olabilmektedir. İncelediğimiz öykülerin bir kaçı hariç pek çoğunda kadın karakterlerin içinde bulundukları öğrenilmiş çaresizliğe dair yaptıkları yüklemeler dışsal-sabit-genel boyuttaki yüklemelerdir. İçsel-dışsal boyutunda birey, başarı veya başarısızlığın kendi kişisel özelliklerinden ya da çevresel etkenlerden kaynaklanıp kaynaklanmadığını araştırır. Sabit-değişken boyutu üzerinde başarı ya da başarısızlığa yol açan nedenin zaman içinde değişim gösterip göstermediğine, genel-özel boyutunda ise, bu nedenin belirli bir ortam ya da tüm benzer ortamlar için geçerli olup olmayacağına karar verir (Ural, 2009: 115).

"Ecel Beşiği"nde adı verilmeyen kadın, eşinden ve eşinin ailesinden fiziksel ve psikolojik şiddet görmektedir. Evde yaşanan her aksilik dolayısıyla suçlanır, ötelenir, kimseden destek göremez: "Kabası kaynanasının sözüyle acıyor, sol koluyla omzu görümcesinin demesiyle. Sol yanağı sofranın gecikmesinden, sağ memesi döl tutmadığından." (2019a: 31). Kocasına adıyla seslenmesi, kocasının işçi olması dolayısıyla duyduğu eziklik onun şiddet görmesi için yeterlidir. Evin perdelerini açması yasaktır. Pencereler dışarıyı göstermeyecek şekilde kapatılmıştır. Yaşadığı ev onun için artık "çıkmaz sokak" (2019a: 33) görünümünü almıştır. İçinde bulunduğu bu durumun nedenini sorguladığında bireysel olmaktan ziyade dışsal bir faktör olarak ailesini anımsar. Burada ise baba figürü belirginleşir. Zira baba evinde sevgiden, ilgiden mahrum büyümüştür. Sofradan bir tabak eksilsin diye evlendirilmiştir, evlenince de unutulmuştur. Hâlihazırda gördüğü eziyet karşısında ise dönecek bir evi bulunmamaktadır. Babasının evinde görmediği ilgiyi, evlenince de bulamaz. Kaderinin değişmezliğini anlar. Öyküde kadın karakterin yaşadığı olayların kendi davranışına bağlı olarak gelişmediğini gösteren temel kavram "kader"dir ve kader, kontrol edilemeyen alana dâhil olan dışsal bir unsurdur. Yaşadığı umutsuzluk ve çaresizlik ise kalıcıdır. Zira hayattaki başarısızlıklarının

e-ISSN 2791 https://www.folkloredebiyat.org

nedeni zaman içinde değişmeyecektir, değiştirmenin tek yolu ise ölümdür: "Çıkacak bu çıkmaz sokaktan, gerekirse cesedi çıkacak ama çıkacak." (2019a: 33). Nitekim ölümün "kurtuluş" ümidine dönüştüğü öyküde, kadın karakter gün yüzüne muhtaç kaldığı pencereden atlar, ancak ölmez. Yaşadığı çaresizliğe dair yaptığı nedensel yükleme bir ortamla (özel) sınırlı kalmış gibi görünse de sonraki yaşamının diğer alanlarını da etkileyeceği ortadadır.

"Fit" adlı öyküde Aynur'un yıllarca annesinin intiharından kendisini sorumlu tutması bireysel bir yüklemedir. Ancak bir zaman sonra asıl katilin babası olduğunu fark ederek dışsal bir yükleme yapar. Çocukluğunda yaşadığı travmatik hadiseleri değiştirmeye çaba harcasa da yine dışsal bir faktör olan "kader"den kaçamaz. Zira geçmişi değiştiremeyeceği gibi hâlihazırda yaşadıklarının geçmişe dönük nedenlerini de değiştiremeyecektir. O da yazarın diğer kadın karakterleri gibi tüm olanları hayatının belirli bir alanı ile sınırlı sanmaktadır. Aynur'un annesi de derin bir öğrenilmiş çaresizlik içerisinde tüm yaşadıklarını kabullenmiştir. Onun çaresizliğinde de kendi babasının rolü büyüktür. Onu böyle yaşamaya önce babası sonra eşi mahkûm etmiştir. Yaşadıkları sabittir ve hayatının geri kalanını da etkilemiştir. Zira onun için de kurtuluş ölümle mümkün olmuştur.

"Kurt Gözler" adlı öyküde ise cami avlusunda annesinin tabutunun başında bekleyen Fatma'nın haykırışları duyulur. Fatma'nın babası başkasına gönlünü kaptırınca eşinden boşanır. Ancak "Boşansa ne olur! Fatmalar'ın oralarda kadın bir kere giydi mi gelinliği, onunla kefenlenir" (2019a: 57) zihniyeti Fatma'nın annesinin de sonu olur. "Namevcut" adlı öyküde ise ilgisiz babadan, kendisini döven ağabeylerinden sonra Hollanda'ya gelin giden öykü karakteri, eşinden şiddet görmeye başlar. Kocası eve erzak getirmez. Kapı üzerine kilitlenir, iki yıl dışarıya çıkamaz. Açlıktan ölmemek için evde bulduğu tahta parçalarını, duvar kâğıdını yer, giysilerini kesip, kaynatıp suyunu içer, hastanelik olur. Dönmek zorunda kaldığı evde şiddet devam eder. Sırtına ütü basılır, takıları alınır. Tüm bu süreçte babası arayıp sormaz. O da sofradan bir tabak eksilsin diye evlendirilenlerdendir. İki çocuğu olan ve aklını yitirme aşamasına gelen kadın için "zindan" olarak nitelediği bu evden kurtuluş yoktur. Kanser olduğu anlaşıldıktan sonra hastane evraklarına attığını sandığı imzalar dolayısıyla kocasından boşandırılır, ancak bu kez de çocuklarının velayeti elinden alınır. Talibi çıkmasına karşın artık insanlara güveni kalmamıştır ve o da hayatının geri kalanını dışsal nedenlere bağladığı, genellediği ve değişmeyeceğine inandığı öğrenilmiş çaresizlik durumunu yaşayarak geçirecektir:

> "Zaten talibim çıktığında kapıya dayandı benimki, yüz verirsen yüzünü oyarım kabak gibi dedi:
>
> Yetkililere gitmedin mi?
>
> Gittim. Bizim buranın camisi var ya, Delf'teki. Oranın imamına gittim. Anlattım işte her şeyi, söz verdi konuşacağım kocanla diye. Ama cinlerimden duydum ben, konuşmamış. Allah'a havale ikisi de." (2019a: 83)

Kadın karakterlerin yaşadıklarına dair yaptıkları nedensel yorumlar ve yüklemeler onların değişmeyecek olan geçmiş ve geleceklerinin birer numunesidir. Onlar için sabit hükmünü alan bu durum, yaşamlarındaki diğer tüm ortamlar için de geçerli olabilecek genelliktedir. Baba evinde şiddete, aşağılanmaya, horlanmaya, gıdadan, eğitimden mahrum bırakılmaya dair ne

e-ISSN 2791 https://www.folkloredebiyat.org

yaşadılarsa tüm bunlar sonraki hayatlarında da fazlasıyla karşılaştıkları durumlar olmuştur. Elbette bunda öğrenilmiş çaresizliği pekiştiren genellenmiş yüklemelerin tesiri büyüktür. Zira kadın karakterlerin baba evinden getirdikleri genel kabuller, hayatlarındaki olumsuz etkileri daha da büyütmüş ve yaşamlarının her alanına yaymıştır. Dolayısıyla bu değişmez, genellenmiş eksiklikler onların öğrenilmiş çaresizliği daha derin ve kalıcı bir şekilde yaşamalarına sebebiyet vermiştir. Yaşadıkları olumsuz olayların altında yatan asıl nedenleri bulmak, yaşamlarındaki kötü gidişatın sorumlusunu belirlemek isterlerken yaptıkları bu tür nedensel yüklemeler kimi durumda benlik saygılarına zarar vermiş, içlerindeki iyimserliği olumsuz yönde etkilemiştir, çoğunlukla da suçluluk ve utanç duymalarına neden olmuştur.

Aslı Tohumcu'nun öykülerinde kız çocuklarının ve kadınların öğrenilmiş çaresizlik durumunu yaşamalarında aile içinde babalarından gördükleri davranış kalıplarının büyük rolünün olduğu anlaşılmaktadır. Honey, sevgisini göstermeyen ve itici davranan ebeveynlerce yetiştirilen çocukların güvensizlik ve yalnızlık duygusuna eğilimli olduklarını, daha sonraki yaşamlarında da eleştiri ve reddedilmelere karşı daha kolay çaresizlik duygusuna kapılıp depresyona girebileceklerini ortaya koymuştur (Yemez ve Alptekin 1998'den akt. Ural, 2009: 93). Buna bir de "kişiyi çaresizliğe iten, yeteneklerini kullanmasını engelleyen, değiştirebileceği durumlar karşısında eylemsizlik göstermesine neden olan" (Tutar, 2007: 150) toplumsal cinsiyet temelli öğretiler ve kız çocuklarını okutmamak, küçük yaşta evlilik ve hamileliklere maruz bırakmak, daha az beslemek gibi hak ihlalleri eklendiğinde öykülerdeki kız çocuklarının, kadınların nasıl daha büyük bir çaresizliğe sevk edildikleri çarpıcı bir şekilde görülmektedir. Bu nedenle ne yaparlarsa yapsınlar bu durumu değiştiremeyeceklerine inanmışlar ve yaşadıkları ile ilgili dışsal, kalıcı ve genel olmak üzere bazı nedensel yüklemeler yapmışlardır. Bu yüklemelerin kalıcı olması ve tüm hayatlarını içerecek boyutta genellenmesi ise yaşadıkları çaresizliğin hayatlarındaki tüm aşamaları içine alacak şekilde süreğenleşmesine, bir nevi "kader" hükmünü almasına neden olmuştur.

1.3. Baba-kız ilişkisinin öğrenilmiş çaresizlikten "öğrenilmiş kader"e geçişteki rolü

Başarısızlıkla neticelenen yaşam deneyimlerinde, bireylerin öğrenilmiş çaresizlik durumu ile karşı karşıya gelme olasılığının daha yüksek olduğu ifade edilir. Bu anlamda bireyler çeşitli şekillerde kaçınma eğilimi gösterseler de çaresizlik çoğunlukla kader hükmünü almaktadır (Kapıcı, 2010: 5). Yazarın öykülerinin çoğunda öğrenilmiş çaresizlikten, çaresizliğin bir bakıma süreğenleşmesi anlamına da gelen "öğrenilmiş kader"e geçiş söz konusudur. Sürekli kontrol edemedikleri yaşam olayları ile karşılaşan öykü karakterlerinde çaresizlik duygularının eşlik ettiği bir bunalım gelişmiştir. Ne yaparlarsa yapsınlar boşuna olacağını ve hiçbir şeyi kontrol edemediklerini öğrenmişlerdir. Davranışçı kurama göre ise; öğrenilmiş çaresizlik, erken yaşam dönemindeki deneyimlerle kişilerin çeşitli davranış biçimlerini öğrenmeleri ve kendi yaşamlarında uygulamaları şeklinde tanımlanmıştır. Bu yaklaşıma göre depresyon da bir öğrenilmiş çaresizlik durumu şeklinde ifade edilmiştir (Ural, 2009: 91-92). Bu bakımdan hastalık hükmündeki öğrenilmiş çaresizlik, incelediğimiz bütün öykülerde öykü karakterlerinin değişmez kaderi olarak ifade edilir. Zira onlar kendilerini kuşatan bu durumu bir hastalık zaviyesinden değil, kadercilik anlayışı çerçevesinden görüp algılamaktadırlar. Elbette onları eylemsizliğe, ümitsizliğe sevk

e-ISSN 2791

eden bu anlayış, onların gelecek beklentilerinde de kendisini gösterir. Yaşamlarındaki çaresizlik belirtilerinin uzun süre devam etmesi, yaşadıkları çaresizliğin değişmez olduğunu göstermiştir. Öykülerdeki hemen her kadın kaderinin, "hayatının her alanında kendisini kuşattığını" (Kara, 2009: 72) düşünmektedir. Öğrenilmiş çaresizlik, değiştirilemeyeceği vurgulanan "kader" inancı ile beraber düşünüldüğünde bu durumun pek çok öyküde baba - kız ilişkisindeki nedensel yüklemelere dair yapılan açıklamalarla da örtüştüğü görülmektedir. Nitekim geçmişte olduğu gibi gelecekte de kaderleri değişmeyecektir, bu hüküm tüm hayatlarını içine alacak şekilde genellenmektedir ve "kader" kavramı kontrolleri dışındaki olay ve durumları kapsadığı için dışsaldır.

Aslı Tohumcu'nun öykülerinde çaresizlik kız çocukları ve kadınlar için kronik hâle gelmiştir. "İki Kişinin Bildiği" adlı öyküde çıldırmayı kurtuluş olarak gören ve babası tarafından kendisini tuzağa düşüren kişiyle evlendirilerek kaderine teslim edilen Melike, "ölene kadar kurtulamayacağı bir tiksintiyle ağlamaya başlar" (2019a: 29) ve çaresizliği kadere dönüşür. "Ecel Beşiği"nde adı belirtilmeyen ve baba ocağında bir gün bile sevgi görmeyen kadın, kaderinin değişmezliğini anlamıştır. Bu nedenle çok fazla düşünmeden "bir hayvan gibi ama uysal ve kaçmaya hazır yaşamayı" (2019a: 31) öğrenmiştir. "Fit"te Aynur'un annesinin çaresizliği yıllarca devam etmiştir. Bu nedenle onun yaşadığı kronik çaresizlik belirtileri "uzun süreli" ve "tekrarlayıcı" (Anur, 2014: 21) boyuttadır. İçinde bulunduğu bunalım onu da ölüme götürür. Keza Aynur kaderinin annesine benzememesini istemekle birlikte babasının katil olduğunu fark ettiği bir anda korku içinde geçmişinden "bir öcüden kaçar gibi uzaklaşırken" (2010: 45) hayata gözlerini yumar. Aynı öyküde Zehra istemediği, sevmediği biriyle evlendirilerek kaderi babası tarafından tayin edilen ve çaresizliği süreğenleşen bir başka kadındır. "Kurt Gözler"de babası tarafından telle boğulmaya çalışılan Döne'nin kaderi de muhtemelen cami avlusunda cenazesini izlediği başka bir kadına benzeyecektir: "... eli boynuna gitti kızın. Eliyle yokladığı alametiydi onu bekleyen kıyametin, şimdilik ertelenmiş." (2019a: 53). "Namevcut"ta adı belirtilmeyen, yaşadığı "zindan"dan kurtulmaya çalışan kadını aklını yitirmiş olması dahi kurtaramaz, çaresizlik onun için de baba evinden itibaren kader hükmünü almıştır. "Adaletin bu mu dünya?"da babası ve annesi tarafından küçük yaşta terk edilen ve onların ilgisinden mahrum büyüyen Hasibe aynı kaderi kendi çocuğuna yaşatır.

Yazarın öykülerinde öğrenilmiş çaresizlik kadın karakterlerin geçmiş yaşantıları ile ilişkili görünmektedir. Henüz birer kız çocuğu iken içinde bulundukları aile ortamı, aile ortamında özellikle babalarının kendilerine ve annelerine olan tutumu yaşantılarının bir sonucu olarak ortaya çıkan öğrenilmiş çaresizliği etkilemekle kalmamış, hayatlarının geri kalanında da çaresizliğin kader hükmünü almasında önemli bir değişken olmuştur. Çocukken, yetişkin birer genç kadın iken "hangi davranışın yanlış ya da doğru olduğunu, neyi yapmaması gerektiğini, yaşamda nelerin anlamlı, nelerin anlamsız olduğunu" (Anur, 2014: 27) otorite figür baba ya da onun yerine geçen erkek figürlerden öğrenmişlerdir. Bunların dışına çıkanlar suçlanmış, cezalandırılmıştır. Bu anlamsızlık içinde hayatının kontrolünün başkasının ellerinde olduğunu anlayan ve "kontrol inancı kaybolan kadın, kadercilik anlayışını geliştirmektedir" (Gökkaya, 2015: 64). Çevresindeki şartları kontrol edemeyeceğini görür, kendini bırakır, böylece "şartların, onu daha kolay kontrol edebileceği bir hâle gelir".

e-ISSN 2791 https://www.folkloredebiyat.org

Çaresizliğin kronikleşmesi durumunda bütün başına gelenlerin "kader"i olduğunu düşünmeye başlayan kadın, kontrol edemediği durumlar için yaptığı nedensel yüklemelere de "kader" ölçeğinde açıklama getirir. Bu nedenle başına gelenlerin nedenini sorgulayan bazı kadınlar "dışsal" nedenin odağını değiştirir. "Ecel Beşiği" adlı öykü bu durumun en güzel örneklerindendir. Kadın karakteri intihara kadar götüren çaresizlik durumunun temelinde ailesi, babası, eşi, eşinin ailesi varken bir anda odak değişir: "değil mi ki Allah attıydı beni bu Allahsızların arasına, kalmadı bende de Allah kor... tövbe tövbe..." (2019a: 33). Bu nedenle tesbihe sarılır, yarasını dualarla kapatır. Zira o "koca dayağından, kaynana zulmünden, görümce şerrinden çok Allah'tan korkar" (2019a: 33) olmuştur. Bu durum aynı zamanda nedensel bir sapmadır. Derin çaresizliğin yarattığı motivasyonel, duygusal ve bilişsel bozulmaların bir sonucudur. Kendini iradesiz, güçsüz, yetersiz hisseden kadının, onu intihara kadar götürecek olan depresif hâli ancak geçmişteki ve hâlihazırdaki yaşantıları ile açıklanabilmektedir. Gelecekteki beklentilerini de etkileyeceği kuvvetle muhtemel olan bu durumun sadece "kader" anlayışı içinde açıklanması, bir bakıma karakterin yaşadığı olayların değişmeyeceği gibi yaşayacaklarının da değişmeyeceğini vurgulamaktadır.

1.4. Öğrenilmiş çaresizliğin sonuçları

Bireylerin davranışları ile çevreyi kontrol edemediğini öğrenmesi ve gelecekte de bunun bu şekilde devam edeceği beklentisi içine girmesi ile oluşan çaresizlik durumunun son aşamasında (Seligman, 1975: 44) çaresizlik belirtileri motivasyon düşüklüğü, bilişsel bozukluk ve duygusal bozukluk olmak üzere üç farklı boyutta gözlemlenmektedir. Motivasyon düşüklüğünde kontrol edilemeyen olaylar, bireyin kontrolü ile sonuçlanabilecek diğer davranışları başlatmasındaki motivasyonunu düşürür. Birey, kontrol edebileceği durumda bile davranış sergileyemez. Bilişsel bozukluk ise daha önceki olayların kontrol edilemez olmasına bağlı olarak bireyin, davranışının diğer olaylar üzerinde etkili olabileceğini öğrenmesinde güçlük çekmesidir. Bu durum, bireyin kontrol algısını zayıflatmakta, davranışların, olayları kontrol edemeyeceği algısını geliştirmektedir. Duygusal bozuklukta ise kontrol edilemeyen olaylara sürekli maruz kalma durumu bireyde çöküntü ve engellenmişlik duygusunu geliştirmekte ve depresyona neden olabilmektedir (Seligman, 1975: 49-50; Pervin, 1993: 35; Kümbül, 2002: 37-39).

Aslı Tohumcu'nun öykülerinde öğrenilmiş çaresizliğe maruz kalan kadın karakterlerde bahsi geçen belirtilerin pek çoğuna rastlamak mümkündür. Davranışlarında gerektiği kadar aktif değildirler, zira sonucu davranışlarıyla kontrol edemeyeceklerini anlamışlardır. Bu noktada birçok kadın karakter henüz "cılız" birer kız çocuğu iken babaları tarafından maruz bırakıldıkları şiddet eylemlerine karşı koyamamışlardır. Bu süreçte dışarıdan gelen şiddet eylemlerini kontrol edemeyeceklerini öğrenmiş, sonraki hayatlarında da devam eden benzer davranışlar karşısında "kontrol edememe" beklentisi geliştirmişlerdir. Zayıflayan kontrol algısı ise olumsuz beklenti, güvensizlik, başarısızlık, yetersizlik, çaresizlik, ümitsizlik, korku, şüphe gibi duyguları içeren kimi depresyon belirtileri ile sonuçlanmıştır. Depresyonun vardığı son aşamada aklını yitirenler olduğu gibi çıldırmayı umanlar da bulunmaktadır.

e-ISSN 2791 https://www.folkloredebiyat.org

Hasibe, babası tarafından küçük yaşta terk edilir ve güvensizlik duygusunu daha çocuk yaşta tadar. Evlendikten sonra eşi tarafından sürekli aşağılanması, yaptığı her işte başarısız bulunması hem kendine hem başkalarına olan güvensizlik duygusunu perçinler. Sadece iki kez harekete geçer. İlkinde kız kardeşinin düğünü için Konya'dan İstanbul'a gelir, ancak daha halk otobüsünde "üzerine çöken güvensizlik" (2019b: 108) nedeniyle düğün yerine varmadan ağlayarak geri döner. İkincisinde ise hayatının kontrolünün elinde olmadığını çok iyi anlayan, güvensizlik duygusunu derinlerde yaşayan, hiçbir çıkış yolu göremeyen Hasibe, Fırat'ın manzarası karşısında aldığı hazla kendisini Hasankeyf'in soğuk sularına bırakır. Elif, babası konumundaki ağabeyi, yengesi ve toplum tarafından baskılanmakta, erkeklerin hakkı olarak görülen birçok şeyden mahrum kalmaktadır. İçinde bulunduğu çaresizlik durumunda olayları kontrol edemediğini anlar. Meydan okuma karşısında teslim olur. Kendisi adına karar veren aile bireyleri, toplum fertleri ile tartışmaya girmez, konuşmaz, onlara karşı koymaz, itiraz etmez, onlar gibi düşünmediğini açıkça söylemez. Normal şartlarda belli bir sorunu çözebilecek bilişsel kapasiteye sahipken öğrenilmiş çaresizlik yaşantısı ile birlikte bu bilişsel kapasitesini kullanmakta zorlanır. Tehditleri yönetemez, durumu değiştirmek için uygun tepkiyi veremez. Daha önce öğrendiği bir davranışı pekiştirir, müşterisinin tırnağına törpüyü batırır. Aynur kısmen başarılı olmuştur. Annesine benzememek, babasının açtığı yaraları kapatmak adına üniversite okur, çalışır, kendi parasını kazanır. Ancak hayatını düzene koyabilmek, geçmişten sıyrılabilmek adına gerekli yeterliliği kendisinde görmez, yetersiz olduğunu hisseder. Bu da olumsuz yargılara ve düşük motivasyona sebep olmaktadır. Aynur'un annesi, çıldırmayı kurtuluş olarak gören Melike, adı verilmeyen diğer kadınlar ("Ecel Beşiği", "Namevcut") ise tam bir çaresizlik, ümitsizlik içindedirler. Bazıları yıllarca dehşeti yaşamıştır, hemen hepsi korku, kaygı içinde yaşamaya alışmışlardır. Bunalımın, depresyonun eşiğinde ya da ortasındadırlar. İradeleri ve sorun çözme kabiliyetleri azalmıştır. Öğrenilmiş çaresizlik hemen hepsi için yıkım hükmündedir.

Öykülerde içinde bulundukları bunalım bazı karakterleri intihara sevk eder. Şiddetten, baskıdan, çaresizlikten kurtuluş ümitlerinin kalmadığı bir anda ölüm tek kurtuluşları olur. Bu bakımdan çocukluk çağından itibaren öğrendikleri şiddet açığa çıkar. En büyük şiddeti de kendi bedenleri üzerinde sergilerler. Bir bakıma şiddet, şiddetle, üstelik öğrenilen çaresizlikle kanıksanan şiddetle ve en çetiniyle ötelenmeye çalışılır. "Adaletin bu mu dünya" adlı öyküde kendisi için hayatta bir şeyin kalmadığını düşünen ve içinde bulunduğu çaresizlikten kurtulmak için kendisini Hasankeyf'in sularına bırakan Hasibe vardır. "Fit"te Aynur'un annesi, "Ecel Beşiği" adlı öyküde adı belirtilmeyen kadın intihara meylederler. "Namevcut"ta ölüme terkedilen kadın içinde bulunduğu çaresizlik sonucunda aklını yitirir. "Kurt Gözler"de telle boğulmaya çalışılan Döne; "İki Kişinin Bildiği"nde hayatını karartan kimse ile evlenmeye mecbur bırakılan Melike ise onları gelecekte bekleyen çaresizlik durumunun son aşamasındaki sonuçlara sevk edilirler.

Kadınların intihar ederek kendi bedenlerinden intikam alma arzuları, içinde bulundukları çaresizlik sonucunda gelişen depresif durumun neticesidir. Ancak bireylerin bu tür eylemlerini kontrolü ele geçirmeye yönelik bir tepkime olarak değerlendirenler de bulunmaktadır. Bu konuda Brehm'in görüşlerine değinmek yerinde olacaktır. Brehm'e göre olayların ilerleyişinin kontrolünü kaybetme durumunda bireyin verdiği karşılık bir "çaresizlik" değil, bir "tepki"dir ve tepki veren bireyler de var olan durumu kabullenmektense kontrolü tekrar ele geçirmek için çabalarını artırmaya çalışmaktadırlar

e-ISSN 2791 https://www.folkloredebiyat.org

(Kümbül, 2006'dan akt. Ural, 2009: 83). Bu açıdan bakıldığında maruz kaldığı çaresizlik içinde intihara meyleden kişilerin bu tavırlarını bir tepkime olarak algılamak da mümkündür. Zira birçok öyküde intihar, kontrol edilemez olaylar ve durumlar içerisinde olayları değiştirmek için yapılabilecek tek şey gibi algılanabilir. Ancak bu eylem en nihayetinde kendi bedenlerinden alınan bir intikama dönüşür. Nedenleri dışsal olsa da yaşam haklarını ihlal eden kendileri olurlar. Hayatları üzerinde kontrolü kaybeden kadınlar tek kontrolün kendi bedenleri üzerinde olduğunu düşünürler. Bu da ancak birkaç denemeden sonra bazıları için başarıya ulaşır ya da ulaşmaz. Ancak nereden bakılırsa bakılsın başarı hiçbir zaman gerçekleşmez. Zira hayattan koparılmışlardır. Var olan durumu belki kabullenemezler, ancak kontrolü ele geçirme noktasında da varlık alanı gösteremezler. Öykülerde intihar, olayları bir bakıma değiştiriyor gibi görünse de ölmekten başka bir kurtuluşun olmadığı vurgusu çok daha derin ve büyük bir çaresizliğin sonucudur ve çevreye de sirayet etmektedir. Nitekim bir umutsuzluk durumu olarak tanımlanan öğrenilmiş çaresizlik, kişilerin kendisi ile sınırlı kalmamakta, bulunduğu çevreye de bulaşıp insanların içlerindeki yaşama denemelerini ellerinden almaktadır (Duman 2004'ten akt. Ural, 2009: 82). "Adaletin bu mu dünya?", "Fit", "Ecel Beşiği" adlı öykülerde bu durumun örneklerine rastlamak mümkündür. Bu nedenle intihar eylemlerini bir tepkime olarak değil, çaresizlik döngüsünde değerlendirmek yerinde olacaktır. Zira sonunda intihar bile olsa hiçbir öyküde durum kadınlar için iyiye gitmemekte, toplumda bir farkındalık gelişmemektedir.

Sonuç

Kişinin benlik tutumu, kimlik algısı ile doğrudan ilişkili olan öğrenilmiş çaresizlik, edebiyat dünyasında kadın sorunlarını gerek ferdî gerek toplumsal düzlemde ele alan birçok metinde karşımıza çıkan bir olgudur. "Kontrol edememe" hastalığı olarak da tanımlanan öğrenilmiş çaresizlik durumu, Aslı Tohumcu'nun birçok öyküsünde nedenleri ve sonuçlarıyla beraber kendisine geniş bir yer bulmuştur. Yazarın öykülerinde baba-kız ilişkisi açısından ele aldığımız bu durum, öykülerde kız çocuklarının hayatlarını doğrudan etkileyen bir tutum olmakla birlikte baba-kız ilişkisinin bir sonucu olarak da dikkat çekmektedir.

Aslı Tohumcu'nun öykülerinde kadın karakterlerin derin ve değişmez bir çaresizlik içinde oldukları görülür. Bu ise çoğunlukla aile ortamında elde edilen olumsuz kazanımların bir sonucu olarak dikkat çeker. Birçok öyküde kadınların, öğrenilmiş çaresizliği yaşadıklarına dair en önemli etkilerden biri aile içinde uğramış oldukları/maruz kaldıkları şiddettir. Öykülerdeki kız çocuklarının çoğu şiddeti duyma, şiddete şahit olma ya da bizzat şiddeti tecrübe etme yoluyla şiddetle erken yaşlarda tanışmıştır, içlerinden bazıları sorunları çözmede şiddetin etkili bir yol olduğunu öğrenmiştir. Çocukluklarında kendilerini koruyamamışlardır, davranışları ile yaşadıkları olayları değiştirememiş, sonraki dönemlerinde de şiddetten uzaklaşamama, şiddete dur diyememe, şiddet karşısında sessiz kalma şeklindeki tutumlarını devam ettirmişlerdir. Zira çoğu kendi kimliğini bulamadan evlendirilmiştir, eşleri ise otoriter, ihmalkâr, şiddet eğilimli bir baba uzantısı olarak hayatlarındaki yerlerini almışlardır. Onlar ise hiç büyüyemeden, ne anne ne olgun birer kadın olduklarını anlayamadan eşlerinin elinde birer kız çocuğu olarak hırpalanmaya devam etmişlerdir. Böylece hayatlarında şiddet içeren

e-ISSN 2791 https://www.folkloredebiyat.org

her türlü tutum ve davranış tekrar edilmek suretiyle süreklilik kazanmıştır. Mekân ve kişiler değişmiş, ancak onların maruz kaldıkları tutum ve davranışlar değişmemiştir. Bir bakıma "bireysel çaresizlik"ten "çevresel çaresizlik"e geçişle ilişkilendirebileceğimiz bu aşamada karşılarına daima baba ve baba gibi olan diğerleri çıkmıştır. Bu nedenle çocukluk çağından itibaren olaylarla baş etme noktasında geliştirdikleri tutum ve davranışlarını evlilikleri ve iş ortamları başta olmak üzere sonraki hayatlarında da sergilemişlerdir. Artık hayat tarzı hâlini almış, kanıksanmış bu durum ise çaresizlik belirtileri ile sonuçlanmıştır.

Yazarın öykülerinde hayat yolunda sürekli olarak başarısızlığa uğrayan ve hayatlarını kontrol edemediklerini düşünen kadınlar, kendi davranışlarının nedenlerini araştırdıklarında temelde aile ortamında babalarının tavır ve davranışlarını anımsamaktadırlar. Onlar, babaları ya da baba figürünün yerini alan diğer otorite figürler tarafından tüm "iyimserlik"leri ellerinden alınmış ve kötümserliğe mahkûm edilmiş kimselerdir. Haklarında belirleme yapan herkesin onlarla ilgili değerlendirmeleri daima olumsuzluk içermektedir: Suçludurlar, enayidirler, lekelidirler, kusurludurlar. Tüm bu olumsuz kodlamalar genç kadınlık ve sonraki evrelerinde kendilerine dönük olumsuz yüklemeler yapmalarına, kendilerini suçlu, utangaç, karamsar hissetmelerine neden olmuştur.

Aile içinde maruz kaldıkları şiddet eğilimleri, her türlü aşağılanma, toplumsal cinsiyet odaklı baskı sonraki süreçte çaresizlik durumu olarak ortaya çıkmıştır. Çaresizliğin olumsuz tezahürü ise baskıdan kaçmanın mümkün olduğu yahut olabildiği sonraki koşullarda öğrenmenin engellenmesi veya gecikmesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle hayatlarının kontrolünü ellerine almaları noktasında olayların gidişatını kendi fikir, konuşma ve hareketleriyle engelleyemeyeceklerine olan inançları bulunmaktadır. Dayanıklı değildirler, olayları kontrol edemezler, çünkü çaresizliği öğrenmişlerdir. İçinde bulundukları durumla ilgili geçmişe, ailelerine, babalarına yönelik nedensel yüklemeler yaparlar. Meydan okuma cesaretleri bulunmayan kadınların, eylemsizliklerine, çaresizliklerine yönelik dışsal, kalıcı ve genel nitelikte birtakım nedensel açıklamaları vardır. Çaresizliklerinin nedenleri dış etkenlere bağlıdır, geçici değildir ve belli bir alana özgü olmaktan çok onların tüm hayatlarını etkileyecek boyutta ve genişliktedir. Davranışlarına yönelik yaptıkları nedensel açıklamalar dolayısıyla ileride hiçbir davranışın, sonucu kontrol edemeyeceğine dair bir beklenti geliştirmişlerdir. Geçmişi değiştiremeyecekleri gibi onları bekleyen geleceği de değiştiremeyeceklerini düşünürler, bu durum onları ne yaparlarsa yapsınlar hiçbir şeyi değiştiremeyecekleri yargısına sevk eder. Başarıya ulaşamayacakları inancıyla cesaretleri kırılan ve kendilerini öğrenilmiş, kabullenilmiş bir çaresizliğin içerisinde bulan kadınlar için bir zaman sonra bu durum kader hükmünü alır. Bu noktada hayata karşı kayıtsızdırlar, gelecekle ilgili beklentileri olumsuzdur, bazıları en iyi ihtimalle "ölüm"ü kurtuluş olarak görür.

Öykülerde, şiddet, aşağılanma, dışlanma, damgalanma, suçlanma, yasaklanma gibi kimi çevresel/ailesel kimi toplumsal olmak üzere neredeyse tamamen dışsal faktörlere bağlı olarak hayatlarında engelleyemedikleri itici olaylara maruz kalan kız çocuklarının, kadınların yaptıkları nedensel çıkarımlar onların sonraki davranışlarını da etkilemiştir. Bu noktada birçok öyküde dışsal (aile) odak yerini bir başka dışsal odak olan "kader"e bırakarak ailenin de bir anlamda kader olduğunun altı çizilir. Nitekim bu kader anlayışında tayin edici rol babalardır. Zira birçok öyküde kızlarının kaderini babalarının tayin ettiği, böylece onların kaderlerinin de

e-ISSN 2791

annelerine benzeyeceği vurgusu yapılır. Bu genelleme de çaresizliği kolaylaştırmaktadır. Hırpalayıcı birçok olayla karşı karşıya kalan kadınlar karar verme sürecinde kadercilik anlayışı içerisindedirler. Bu anlayış ise daha sonra yerini çöküntü duygusuna bırakmıştır.

Aslı Tohumcu'nun öykülerinde öğrenilmiş çaresizliğin öykü karakterleri üzerindeki sonuçları ise hayli yıpratıcıdır. Bu durum, eylemsizlikten, olumsuz beklentilerden, umutsuzluktan, depresyona, intihara kadar giden bilişsel, güdüsel ve duygusal pek çok olumsuz süreçle sonuçlanmıştır. Öykülerde öğrenilmiş çaresizlik nedeniyle kadınlar şiddetten, baskıdan, tehlikeden kaçış yollarını görememiş, doğru tepkiyi geliştirememişlerdir. Bu anlamda edilgendirler, pasiftirler, vazgeçmişlerdir, problem çözme becerileri azalmıştır ya da kalmamıştır. Yaşamı deneyimlemeye yönelik cesaretleri yoktur. Kendilerini kötü, kızgın, endişeli ve kaygılı hissederler. Kadınlar kendileri için bir şey yapamaz, eylemde bulunmazlar. Kendi yetkinliklerine olan inançları zayıflayan kadınlar tek yetkinliği "intihar" eyleminde görürler. İçinde bulunduğu mevcut durumdan kendi imkânlarıyla kurtulamayacağını anlayan ve duygusal anlamda da kontrol kaybı yaşayan kadınlarda iç kontrol kaybı derinleşmiş, güven yitimi, stres, umutsuzluk, depresyon gibi belirtiler ortaya çıkmıştır. Çaresizlik bazı öykü örnekleri özelinde ise bireyin kendisi ile sınırlı kalmamış çevresine de sirayet etmiştir.

Yazarın öykülerinde kadınların hikâyelerini çocukluk, gençlik, olgunluk dönemlerinde yaşadıkları ve yaşayacakları olay ve durumlar açısından bir bütün olarak okumak mümkündür. Bu durumda kurgusal olarak öykülerdeki tüm kadınların kaderlerinin de birbirlerine bağlandığı görülmektedir. Öykülere münferit olarak baktığımızda dikkat çeken "bireysel çaresizlik", bu anlamda bütün kadınları içerecek boyutta bir genelleme üzerinden "evrensel çaresizlik" olarak görünür kılınmıştır. Yazarın niyeti bu durumu eserleri vasıtasıyla dile getirmektir. Bu bakımdan *Abis*'te âdeta bir kâbusu, sayıklamayı, halisülasyonu andıran ve dağınık bir şekilde kurgulanan farklı türlerdeki öykülerde çoğunlukla son çare olarak şiddete meyleden kadınların bu eğilimlerinin nedenleri, *Şeytan Geçti*'deki öykülerde çocukluklarının geçtiği aile ortamında irdelenir. Kurgu ve olay örgüsü açısından daha derli toplu öyküleri barındıran *Şeytan Geçti*'de öğrenilmiş çaresizliğin nedenlerinin temelinde babaların kız çocuklarına, kadınlara olan tutumlarının yattığı görülür. 2017'de yayımlanan *Sevil de Sevme* ise bir teklif sunar. Kadın merkezinde hegemonik söylemi ihtiva eden bir distopya örneklemi olan eserde, yazarın niyetinin çözümü kadın hegemonyasında aramak olmadığı anlaşılır. Zira kadınların hüküm sürdüğü, otorite merkezinin erillikten dişilliğe kaydığı, erkeklerin nesneleştiği, sevmenin yasaklandığı bir dünyada, "kız kardeşliğin yasaları" da mutluluk ve huzur getirmemiştir. Bu noktada öykü kitaplarının yayım yılları da dikkate alındığında bir alternatif arayışında olduğu anlaşılan ve bunu kadın sorunları, toplumsal cinsiyet, kadınlık durumları, öğrenilmiş çaresizlik gibi temel meseleler etrafında irdeleyen yazarın, dikkatimizi öğrenilmiş çaresizliğin karşısına öğrenilmiş güçlülüğü koymak, dayanışmak, sosyalleşmek, yoksunluklarımızı gidermek gibi başka alternatifler düşünmeye yönlendirdiğini söylemek mümkündür. Sevgisiz bir dünya istemediği gibi öykülerindeki birçok kadının teşebbüs ettiği gibi ölerek direnmeyi tavsiye etmediği de aşikârdır. Bu bakımdan "evrensel çaresizlik"ten tüm kadınları kurtarmak adına, tutunabilmeyi bütün kadınlar için mümkün kılmak adına sevdiğimiz, sevildiğimizi hissettiğimiz, beraber yaşayabilmenin yollarını arayıp bulduğumuz ve tüm bunların temellerinin ise daha çocuklukta atıldığı bir dünya arzusunu öykü metinlerine taşımıştır.

Notlar

1 İngilizcesi "learned helplessness" olarak bilinen kavram Türkçe psikoloji literatüründe "Öğrenilmiş Çaresizlik" olarak bilinmektedir (Ayvaışık vd., 2000: 98). Bununla birlikte "Öğrenilmiş Çaresizlik" kavramı ile karşılanan "Learned Helplessness" yerine kimi araştırmacılar tarafından "öğrenilmiş acizlik" terimi de tercih edilmektedir. Bk. Cüceloğlu, 1991: 317.

2 Öğrenilmiş çaresizlikte cinsiyet farklarına değinen Kanten, kadınların erkeklere oranla daha fazla öğrenilmiş çaresizlikle karşı karşıya kaldıklarını, bundaki temel etkenin ise toplumsal cinsiyet rolleri olduğunu dile getirir. Buna göre kadınların hayatlarındaki roller çoğu kez çatışmakta, bu da onları çaresizliğe sevk etmektedir. Ayrıntılı bir değerlendirme için bk. Kanten, 2017: 153.

Yazarların katkı düzeyleri: Birinci Yazar %100

Contribution Rates of Authors to the Article: First Author %100

Etik komite onayı: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Ethics committee approval: Ethics committee approval is not required for the study.

Finansal destek: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Support Statement (Optional): No financial support was received for the study.

Çıkar çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Statement of Interest: There is no conflict of interest between the authors of this article.

Kaynakça

Aktan, C. C. & Yay, S. (2016). Öğrenilmiş çaresizlik ve değişime karşı pasif direnç. *Sosyal ve Beşeri Bilimleri Dergisi*, *8* (2), 58-71.

Anur, H. (2014). *Anne-babaların yaşam tutumu ile çocukların öğrenilmiş çaresizlik düzeyi arasındaki ilişkinin incelemesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Ayvaışık, H.B. vd. (2000). *Psikoloji terimleri sözlüğü: İngilizce-Türkçe*. Türk Psikologlar Derneği, 22.

Bilican Gökkaya, V. (2015). Çaresizliği öğrenen kadın: Öğrenilmiş çaresizlik. *Turkish Studies*, *10* (14), 53-70.

Cüceloğlu, D. (1991). İnsan ve davranışı. Remzi.

Deniz, K. & Çömlekçi, Y. (2020). Kamu kurumlarında çalışan kadınlarda öğrenilmiş çaresizliğe yol açan faktörler üzerine nitel bir çalışma. *Management and Political Science Review*, *2* (1), 51-88.

Erdoğdu, M.Y. (2006). Ana-baba tutumları ile öğretmen davranışlarının çocuklarda öğrenilmiş çaresizlik düzeyi ile ilişkisi. Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi, *13* (3), 98-105.

Kanten, P. (2017). Öğrenilmiş çaresizlik (B. Akdemir, Ed.) İnsan kaynakları yönetiminde güncel yaklaşımlar içinde (129-165) Beta.

Kapıcı, L. (2010). *Olumsuz otomatik düşünceler ve yaratıcılık ile öğrenilmiş çaresizlik arasındaki ilişkiler* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü.

Kara, E. (2009). *Öğrenilmiş çaresizlik davranışının genelleme derecesi ile kader inancı arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kutlu, M., Balcı, S. & Yılmaz, M. (2007). İletişim becerileri eğitiminin öğrencilerin kendini ayarlama ve iyimserlik düzeylerine etkisi. *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 27, 139-149.

Kümbül, B. (2002). *Çalışma hayatında öğrenilmiş çaresizlik olgusu* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Mavili, A. (2014). *Aile içi şiddet kadının ve çocuğun korunması*. Elma.

Özgentürk, İ., Kargın, V. & Baltacı, H. (2012). Aile içi şiddet ve şiddetin nesilden nesile iletilmesi. *Polis Bilimleri Dergisi*, *14* (4), 55-77.

Pervin, L.A. (1993). *Personality: Theory and research*. *John Wiley and Sons*, Inc.

Savaşır, I. (1987). *Depresif kişilerin kendilerine ve önem verdikleri bir kişiye ilişkin yüklemeleri* [Yayımlanmamış bilim uzmanlığı tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Seligman, M.E.P. (1975). *Helplessness: On epression, development and death*. WH: Freeman.

Tayfur, Ö. (2011). *Çalışma hayatında öğrenilmiş çaresizlik ve tükenmişliğin nedenleri ve sonuçları üzerine bir çalışma* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tohumcu, A. (2017). *Sevil de sevme* (1. bs.) İletişim.

Tohumcu, A. (2019a). Şeytan geçti (1. bs.) İletişim.

Tohumcu, A. (2019b). *Abis* (1. bs.) İletişim.

Tutar, H. (2007). Örgütsel eylemsizliği açıklama aracı olarak öğrenilmiş çaresizlik 'iş, güç'. *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, *9* (4), 142-161.

Ural, C.P. (2009). *Psikoşiddete maruz kalmış öğretmenlerin öğrenilmiş çaresizlik düzeylerinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Elektronik kaynaklar

Abramson, L.Y., Seligman, M.E.P. & Teasdale, J.D. (1978). Learned helplessness in humans: Critique and reformulation. *Journal of Abnormal Psychology*, *87*(1), 49-74. https://ppc.sas.upenn.edu/sites/default/files/lhreformulation.pdf (Erişim tarihi: 27.02.2022)

Hovardaoğlu, S. (1986). Öğrenilmiş çaresizlik modeli. *Psikoloji Dergisi*, *5*(20), 3-8. https://www.psikolog.org.tr/tr/yayinlar/dergiler/1031828/tpd1300443319860000m000414.pdf (Erişim tarihi: 15.01.2022)

Bu eser Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. (This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License).